

In twee artikelen worden schande en eer aan 'deconstructie' onderworpen. Van Buuren betreft dat in zijn analyse van voor- en buitenechtelijk seksueel verkeer in de late middeleeuwen; Leuker en Roodenburg analyseren waarin de schande van de hoorndrager bestaat, in een vergelijking van de voorstelling van de hoorndrager in Nederlandse literatuur met antropologische literatuur over dit onderwerp. Strikt genomen hebben schande en eer, net zoals schuld en boete, enkel betrekking op controlemechanismen op gedragsregels en niet de conceptualisering van het seksuele zelf. Maar het bronnenmateriaal confronteert historici steeds weer met deze begrippen, terwijl in het midden gelaten wordt waarop ze betrekking hebben. Vandaar dat het zinvol is te vragen waarop schaamte — of zedeloosheid — betrekking heeft. Jammer genoeg gaat D. J. Noordam in zijn artikel over de seksuele losbandigheid, die op het eind van de achttiende eeuw de gemoeieren in Nederland gaat bezig houden, daar niet uitvoerig op in. Dan zou een zekere continuïteit in de thematiek zijn gerealiseerd, die nu enigszins ontbreekt.

Terecht wordt in verschillende artikelen verband tussen de conceptualisering van sekse en seksualiteit gelegd. Over het algemeen wordt gebruik gemaakt van een enge opvatting van gender. De laatste jaren zijn feministische historici zich bewust geworden van de problemen die dat met zich meebrengt. In *The American Historical Review* is geruime tijd geleden een artikel gepubliceerd, waarin Joan Wallach Scott aantoont dat gender in historisch onderzoek meestal in de betekenis van mannen en vrouwen wordt gebruikt. Zij doet een voorstel voor een andere conceptualisering van gender in historisch onderzoek, dat veel overeenkomst vertoont met de suggesties die Blok in zijn epiloog doet<sup>1</sup>. Leuker en Roodenburg geven met een verwijzing naar Illich te kennen zelfs een essentialistische opvatting van gender te hanteren. De consequentie is dat de controle die mannen over vrouwen moeten hebben wordt gerectificeerd. De vraag naar de controle over vrouwen wordt al bevestigend beantwoord, nog voordat deze vraag is gesteld. Van der Meer laat zelfs na voorstellingen van mannelijke homoseksualiteit aan voorstellingen van mannelijkheid te relateren. Dat is jammer, want het zou de bewijsvoering voor zijn these dat ook in de achttiende eeuw sprake is geweest van een homoseksuele identiteit versterkt kunnen hebben. De achttiende-eeuwse voorstelling van homoseksualiteit is blijkens zijn bijdrage niet strijdig met huwelijk en gezin. Waarschijnlijk werd homoseksualiteit in de achttiende eeuw daardoor minder als een gevaar voor de samenleving gezien<sup>2</sup>. Wellicht ligt daar een reden voor een 'toleranter' houding tegenover homoseksualiteit, waardoor vertogen over homoseksualiteit voor de historicus moeilijker zijn te achterhalen.

De artikelen in deze bundel volgen de paden, die in de afgelopen jaren in historisch onderzoek naar seksualiteit zijn uitgezet. Daarbij dwingen de resultaten van het hier gepubliceerde onderzoek tot nuancering van een en ander. Dat maakt het wetenschappelijke belang van de bundel uit. Het vernieuwende perspectief ontbreekt. Dat zou een integratie van het deconstructie-denken in de historische analyse hebben gevegd, die over het algemeen in de artikelen ontbreekt.

1 Joan Wallach Scott, 'Gender; a Useful Category of Historical Analysis', *The American Historical Review* (1986).

2 Vgl. G. Bateson, *Naven* (1936).

M. van Tilburg

P. Spierenburg, *The Spectacle of Suffering. Executions and the Evolution of Repression. From a Preindustrial Metropolis to the European Experience* (Cambridge: Cambridge University Press, xii + 274 blz., \$39,50, ISBN 0 521 26186 4).

In deze studie over het opkomen, het floreren en, vooral, het weer verdwijnen van openbare

terechtstellingen zet de schrijver zich mijns inziens zeer terecht aftegen de visie die Foucault hieromtrent heeft ontvouwd in *Surveiller et punir* (1975). Tegenover diens structuralistische benadering stelt Spierenburg het ontwikkelingsperspectief alsmede een stevig ogende empirische basis. In de inleiding zegt hij dat een dergelijke diachronische analyse tevens onontbeerlijk is 'for a better understanding of the options open today' (vii). Dit nadat hij actuele doodstraf-discussies in de westerse wereld en de tenuitvoerlegging van lijfstraffen onder sommige islamitische regimes ter sprake heeft gebracht. Hij werkt dit niet verder uit. Dat is jammer, want bij allerlei berichten en beschouwingen in de laatste jaren over 'lijfstraffen en het internationale recht' (zie bijvoorbeeld het gelijknamige artikel van J. A. Walkate in *NJCM-bulletin, Nederlands tijdschrift voor de mensenrechten*, XIII (1988) 621-634) zou historisch commentaar om verschillende redenen van belang kunnen zijn.

Het eerste hoofdstuk gaat over het ontstaan van het type van strafrechtspleging waarop lijfstraf en schavot eeuwenlang zo'n fors stempel hebben gedrukt. Daarna passeren in de hoofdstukken twee tot en met vijf vier groepen van betrokkenen de revue, respectievelijk de 'actors' (de beul en consorten), de 'stagers' (de autoriteiten die het schavot oprichtten), de 'watchers' en de 'victims'. Onder de laatsten verstaat Spierenburg — dat mag er gezien het strafrechtelijke onderwerp wel even bij! — degenen die hun straf, of een gedeelte daarvan in het openbaar ondergingen. In het zesde hoofdstuk komt het verdwijnen van openbare executies aan bod. Op het eerste gezicht spreekt uit deze opsomming zoiets als een heldere compositie en ook de toelichting van de schrijver ziet er redelijk uit: het empirische materiaal 'is composed of four concentric circles, representing a decrease in depth and an increase in scope' (xi). Achtereenvolgens betreft het een uitvoerig overzicht van Amsterdamse vonnissen uit de jaren 1650-1750, die een in het openbaar te executeren straf behelsden (de 'nucleus'), voorts gegevens van andere herkomst over de Amsterdamse strafrechtspleging in die tijd, in de derde plaats materiaal dat betrekking heeft op de rest van de noordelijke Nederlanden, en tenslotte gegevens dienaangaande verzameld uit in andere Westeuropese landen verschenen literatuur.

Eén probleem is hiermee echter niet uit de weg geruimd: in feite zou men de onderhavige studie kunnen karakteriseren als een sterk uitgebreide versie van het proefschrift van de auteur (Universiteit van Amsterdam, 1978): *Judicial Violence in the Dutch Republic*. Het resultaat is zonder meer een uiterst boeiend en zeer leesbaar boek, maar wel een waarin een belangrijk doel: 'the construction of a counter-paradigm to Foucault's' (xi), niet overtuigend wordt gehaald, doordat de gegevens over de Amsterdamse strafrechtspleging waarvoor zo'n grote en belangrijke plaats wordt ingeruimd, betrekking hebben op een in verband met dat doel 'verkeerde' periode. De honderd jaren na 1750 hadden centraal moeten staan, niet die daarvoor. In mijn dissertatie (1983) heb ik, reagerend op die van Spierenburg, uitvoerig uiteengezet hoe belangrijk in dit verband, althans hier te lande, vooral de periode 1780-1830 is geweest. De pijnbank (nota bene: reeds sedert mensenheugenis 'achter de coulissen') werd afgeschaft, terwijl het schavot aanvankelijk zonder bedenkingen werd gehandhaafd en pas in een later stadium onder vuur kwam te liggen. Op deze kritiek heeft Spierenburg in het hier besproken werk (1984) nog niet kunnen reageren, zodat ik er nu (1989) nog maar eens naar verwijs. Hiermee is niet gezegd dat de beschouwingen die Spierenburg aan de negentiende-eeuwse ontwikkelingen wijdt geen waarde hebben, wel dat de processen op het terrein van mentaliteit en staatsvorming die hij bespreekt voldoende ondergrond en achtergrond van politieke ontwikkelingen, toevallige gebeurtenissen, verlichte denkbeelden en juridische vormgeving (of juist onmacht) ontberen en daardoor mijns inziens in de lucht zijn komen te hangen. Het is bovendien vreemd te moeten constateren dat in alle — op Elias geënte — beschouwingen over nieuwe gevoeligheden en

gevoelens van beschaving nu juist bij dit 'pijnlijke' onderwerp aandacht voor mogelijke ontwikkelingen op het gebied van pijnervaring en (behoefte aan) pijnbestrijding — zoals J. H. van den Berg in zijn *Leven in meervoud* die heeft proberen te geven — ontbreekt.

Geslaagder zijn naar mijn mening de meer beschrijvende gedeelten, die Spierenburg om de oude kern heen heeft gebouwd. Tal van interessante gegevens, uit verschillende tijdperken, heeft hij verzameld en op heldere wijze gepresenteerd. Menigeen zal bovendien af en toe een gevoel van 'jaloersheid' niet kunnen onderdrukken bij het zien van de stelligheid waarmee de schrijver alles binnen zijn totaalbeeld weet onder te brengen. Dat voor het verkrijgen van zulke 'zekerheden' wel eens een schoenlepel of zelfs een koevoet nodig is, is bekend. Een mooi voorbeeld is te vinden in hoofdstuk twee. Hoe is het te verklaren dat in al die eeuwen waarin lijfstraf en schavot een min of meer geaccepteerd of zelfs positief gewaardeerd verschijnsel vormden, voor de beul alleen maar minachting werd opgebracht? Was het 'natuurlijke' afschuw van deze bloederige vakman? Een restant van oeroude, heidense opvattingen? Een uiting van onbewuste afkeer van openbare executies? Met een spervuur van argumenten veegt Spierenburg deze verklaringen van tafel, en wel zodanig dat de lezer vol verwachting naar het ijzersterke alternatief uitkijkt. Dat valt dan wel een beetje tegen. De paradoxaal genoemde infamie van de beul zou alleen te begrijpen zijn, als men aanneemt dat deze terug te voeren is op het verlies van het private wraakrecht. Ook toen de concrete herinnering aan het beroofd zijn van de mogelijkheid van legale eigenrichting al lang was verdwenen, zou de negatieve kijk op degene die het nu gemonopoliseerde wraakrecht uitoefende nog lang zijn blijven bestaan. In feite een verklaring van hetzelfde kaliber als die welke de schrijver eerst met kracht heeft verworpen: even acceptabel als onbewijsbaar, in elk geval niet de eindzege waard.

S. Faber

J. B. J. Koelman, *Kosten van de verzuiling. Een studie over het lager onderwijs* (Dissertatie Rotterdam 1987; 's-Gravenhage: VUGA Uitgeverij, 1987, 311 blz., f 39,50, ISBN 90 6095 018 6).

Wie vaststelt dat er de laatste twintig jaar een proces van ontzuiling van de Nederlandse samenleving heeft plaatsgevonden, stuit op de afwezigheid ervan bij het onderwijs. Het betreft dan niet zozeer de inhoud van het onderwijs als wel de instituties. In dit opzicht blijkt deze sector de harde kern van de verzuiling. Voor wat het lager onderwijs betreft zijn de in 1917 geplukte vruchten van de verzuiling sinds 1920 wettelijk geconserveerd: de vrijheid van onderwijs en de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs. De vraag naar de financieel-economische gevolgen van het systeem, ofwel naar de prijs van de pacificatie, is de laatste twintig jaar af en toe en in de jaren tachtig nadrukkelijk en ook in de politiek ter sprake gekomen. Dit laatste is niet verwonderlijk nu doelmatigheid, zo niet bezuiniging bij het onderwijs uitgangspunt van beleid is geworden. Ook de onbeheersbaarheid van de uitgaven hebben tot nadere studie genood. In een Rotterdamse bestuurskundige dissertatie wordt door J. B. J. Koelman onderzocht in hoeverre het systeem in onze tijd leidt tot de zogenoemde additionele uitgaven van de overheid voor het openbaar basisonderwijs. Deze uitgaven worden gedefinieerd als de extra uitgaven als gevolg van de van de verzuildheid afgeleide vormgeving van de bestokingsstructuur.

Op instructieve wijze geeft Koelman inzicht in de materie van de voorwaarden en systematiek